

Kirkebro og ti gravhøje fra yngre stenalder

Lidt om nogle stenalderudgravninger i Ribe Amt

af Arne Tubæk Naamansen

I det sidste årti har jernalderudgravninger sat sit præg på Esbjerg Museum. Specielt har udgravninger forud for den nye motorvejsstrækning Esbjerg-Kolding krævet mange ressourcer. Disse undersøgelser har givet mange nye lokaliteter indenfor såvel sten-, bronze- og jernalder samt middelalder og renaissance. Udover det store motorvejsprojekt har der været mere almindelige sager såsom råstofsudvinding, frilægning af arealer til byfornyelse, truede gravhøje på grund af pløjning osv. Nogle af disse undersøgelser har bl.a. resulteret i undersøgelser af anlæg fra stenalderen. Her primært stenalderens sidste del, yngre stenalder fra 4000 til 1800 f. Kr. Yngre stenalder eller bondestenalderen i Danmark inddeles i tragtbægeretid, som kan deles i dyssetid (4000-3300 f. Kr.) og jættestuetid (3300-2800 f. Kr.), enkeltgravstid (2800-2400 f. Kr.) og i dolktid (2400-1800 f. Kr.) efter fremherskende genstande og begravelsesformer.

Som det ses af nedenstående, hersker der i dansk arkæologi en del betegnelsesforvirring. Der kan ikke skabes enighed om entydige betegnelser for de forskellige perioder i forhistorien. Eksempelvis kendes enkeltgravstid også under betegnelserne: Stridsøksetid, mellem-neolitikum B og yngre-neolitikum.

Det moderne landbrugs maskiner og den

effektivitet det kræver at drive landbrug gør, at mange overpløjede gravhøje er i fare for at blive totalt pløjet bort. Landmandens iagttagelser i forbindelse med pløjning over overpløjede høje er vigtige. Hvis han iagttager noget under pløjningen, som ikke ser helt almindeligt ud, f.eks. mange opløjede sten på højen, bør han kontakte sit lokalmuseum. Der er flere og flere overpløjede gravhøje, som snart er helt bortpløjet, og man kan derfor frygte at værdifulde oplysninger og fund vil gå tabt. De mindre enkeltgravshøje er, sammenlignet med de større gravhøje fra bronzealderen, lettere at sløjfe ved f.eks. pløjning (H. Rostholm 1986, s. 9).

Mange af gravhøjene er blevet undersøgt, siden man for godt hundrede år siden begyndte at undersøge denne anlægstype. Kaptajn A. P. Madsen (1822-1911) undersøgte mange høje, specielt i Skast Herred i årene 1891-1901, hvor han var ansat af Nationalmuseet til at foretage registreringer af jordfaste fortidsminder i samme område. På fig. 1 ses kort over del af Brøndum sogn, hvor Madsens højregistreringer samt undersøgte høje er markeret.

Den første systematiske og landsdækkende registrering af fortidsminder i Danmark var de herredsberejsninger, der startede i 1873, men først var afsluttet i 1930. Landet blev igen fra 1937 til 1956 gennemrejst af ar-

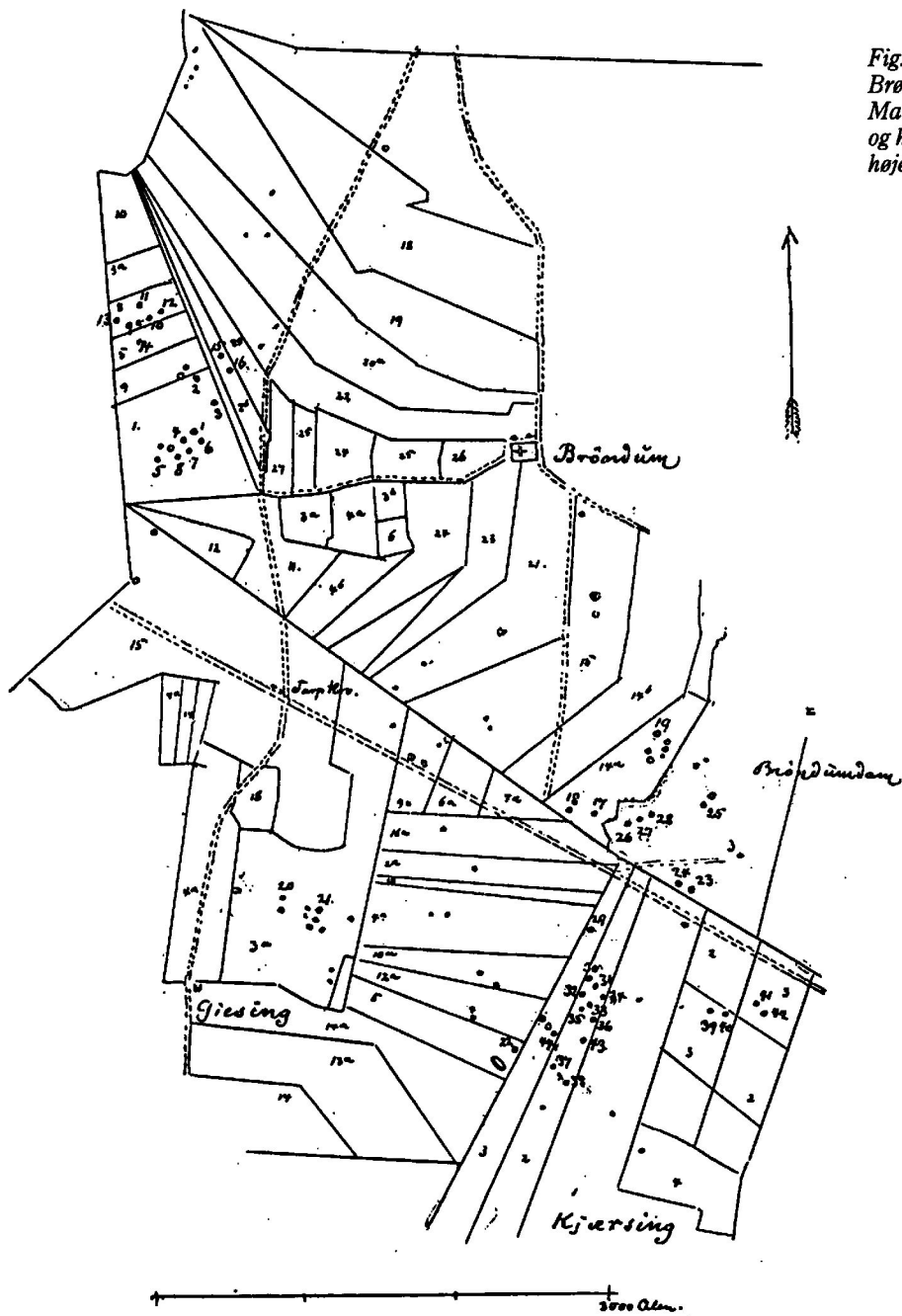

Fig. 1. Kort over del af Brøndum sogn med A. P. Madsens højregistreringer og hans undersøgte gravhøje.

kæologer. Denne gang var det fredningsrejser med det formål at gennemgå de tidligere registrerede oldtidsminder. Højene har i forbindelse med registreringerne fået tildelt et såkaldt sb. (sognebeskrivelses) nr. Oldtidsminderne blev registreret og nummereret fortløbende indenfor det enkelte sogn. Registreringen er af svingende kvalitet, og der kan stadig findes gravhøje, som ikke er registrerede, som f.eks. gravhøjen ved Størsbøl, som senere skal beskrives.

Udgravningsmetoden i forrige århundrede og begyndelsen af dette århundrede gør, at det ofte kan betale sig at foretage efterundersøgelser. Tidligere koncentrerede man sig om højens centrale del. Derved fik man ofte udgravet højens oprindelige grav, mens højens yderområder ikke blev undersøgt. Disse områder kan tit skjule senere nedlagte begravelser. Dertil kommer arbejdstempoet, samt brugen af lokal arbejdskraft, der gjorde at detaljer let kunne overses. Eksempelvis fik A. P. Madsen under udgravningskampagnen i 1891 undersøgt over hundrede gravhøje (A. P. Madsen 1891). Metoden der blev brugt var, at man ud fra højens top, som fandtes på øjemål, udsatte et kvadratisk felt, gerne 'solret', med siderne øst-vest og nord-syd. Feltets sider var fire, fem eller seks meter alt efter højens størrelse. Først gravede man indvendig langs feltets fire sider en smal grøft, højst et spadestik dyb og så bred at en mand kunne gå i den. Derefter skovlede man fra denne grøft den centrale højere liggende del ned. Når dette felt var nede, gravede man en ny grøft og så fremdeles, hele tiden i tynde jævne lag. Som Brøndsted beskriver det så male-*risk*: »... som naar man skærer af en Ost, vel at mærke rigtigt, uden at »hule«. Paa den

Maade vil den eller de Grave, Højen indeholder, efterhaanden langsomt dukke frem uden at ødelægges, ligesom ved Ebbetid Vandet synker om Strandbreddens Sten.« (J. Brøndsted 1925, s. 789 f.). Metoden i dag, hvor man bruger gravemaskine ved overpløjede høje, gør en totaludgravning, dvs. en helt frilægning af gravhøjen, mulig relativt billigt. Derved får man også undersøgt eventuelle andre begravelser end den første, som var årsag til højens opførelse.

Enkeltgravstid

Enkeltgravstid er først og fremmest kendetegnet ved de mange små gravhøje, der i bedste fald er bevaret i op til to meters højde. De præger stadigvæk landskabet i nogle områder af Sydvestjylland. Det skønnes at mindst 20.000 registrerede gravhøje i Midt- og Vestjylland er fra enkeltgravstid (H. Rostholm 1986, s. 19 f.). Lige sydøst for Bramming findes stadig et antal meget flotte og godt bevarede høje, ligeså nord for Guldager (se fig. 2). I mange tilfælde indeholder højene begravelser fra enkeltgravstid, og ofte har den døde fået en stridsøkse, den tids statussymbol, med som gravgave. Dette kendes fra mange egne i Danmark, men hovedsageligt fra Syd- og Vestjylland.

I slutningen af 1880'erne gjorde man den vigtige opdagelse, at de små høje rummede grave af en hidtil ukendt type. I disse enkeltgrave fandtes et fast inventar, hvoraf stridsøkseen var den mest iøjnefaldende. Denne opdagelse medførte at højplyndringer i slutningen af århundredet blev et nyt bierhverv på hedsletterne i Midt- og Vestjylland. Formålet var at skaffe oldsager til salg til private eller museer (S. Thorsen 1979, s. 211).

Fig. 2. Gravhøje nord for Guldager. (Foto: A. T. Naamansen).

Stenalder ved Kirkebro

I forbindelse med udgravningen på lokaliteten Kirkebro i det nordlige Bramming, viste der sig ikke kun aktiviteter fra begyndelsen af yngre jernalder omkring år 500 e. Kr. (A. T. Naamansen 1993a, 1995). Der har også i perioder i bondestenalderen boet mennesker på dette attraktive sted. Der er nemlig tale om en højere liggende knold med sandet undergrund og gode omkringliggende engområder. Knolden ligger lige ned til flere åsystemer, der løber sammen og længere mod vest løber ud i den større Sneum Å. Ved udgravninger på Kirkebrobakken i 1993 og 1994 gjorde vi flere fund fra bondestenalderen.

Før vi gik i gang med udgravningen, var der fundet en del oldsager af flint på overfla-

den. Der var bl.a. tidligere fundet en flintøkse. Det drejede sig om en tyknakket økse af såkaldt Valby-type fra den sidste del af tragt-bærgertid. Begyndelsen af denne periode er specielt kendetegnet ved jættestuerner, som også fandtes og stadig findes i Bramming Kommune. Bl.a. er der ved Bramming Hovedgård nord for Kirkebroudgravningen udgravet en jættestue under en høj bygget for omkring 5500 år siden. Jættestuen er udgravet af G. V. Blom for Nationalmuseet i 1898. Højen, som dækkede jættestuen, var godt en meter høj. Der blev i den nordnordøst-sydsvest orienterede jættestue, som højen dækkede, fundet tre fladehuggede flintdolke samt en tofliget fladehugget pilespids¹. Fundene af de fladehuggede flintdolke er ikke

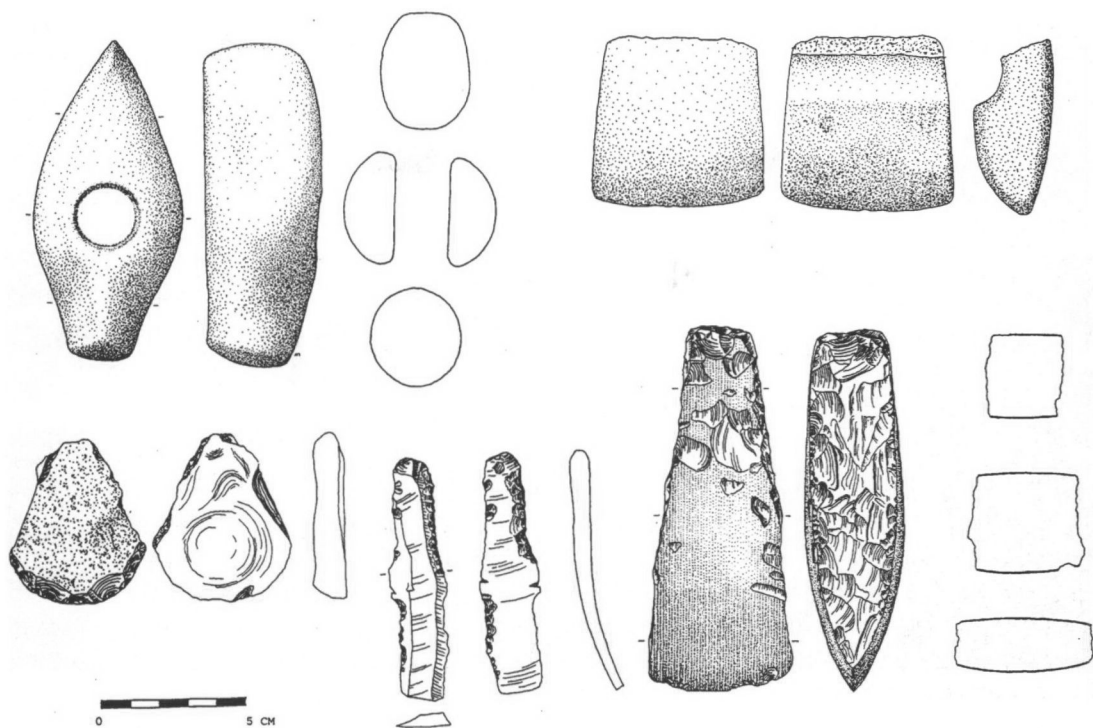

Fig. 3. Fund af oldsager fra stenalderen fundet på Kirkebrolokaliteten (Tegning: A. Thuesen).

samtidige med opførelsen af jættestuen, men viser, at jættestuen senere har været genbragt som begravelsessted i dolktid. Under udgravningen blev der ligeledes fundet et ægfragment fra en skafhulsøkse formodentlig også fra dolktid. Vi fandt også forskellige andre flintoldsager, bl.a. en flække med re-touch og en skraber fra stenalderen (se fig. 3).

Nord for udgravningsfelterne ved Kirkebro er der tidligere, ved Bramming Hovedgård på nordsiden af Ilsted Å, fundet en tynd-bladet sleben økse (se fig. 4). Lige vest for udgravningsfeltet ved Kirkebro i engområderne er der tidligere fundet en fladehugget

pilespids fra dolktid eller ældre bronzealder. Måske er der tale om en uheldig jæger som for godt 3000 år siden ikke ramte sit bytte og derved mistede en pilespids. I den del af udgravningen, som fandt sted i 1994, fandt vi en i fladen ca. fem gange fire meter stor nedgravning fyldt med en del keramik (se fig. 5) samt bearbejdet flint. Gruben kan være del af en huskonstruktion, stolper vest for gruben tyder på dette. Det formodede hus og keramikken stammer fra begyndelsen af dolktid. I området fire kilometer nord for Kirkebro kendes andre huse med nedgravede gulve fra slutningen af stenalderen. I forbindelse

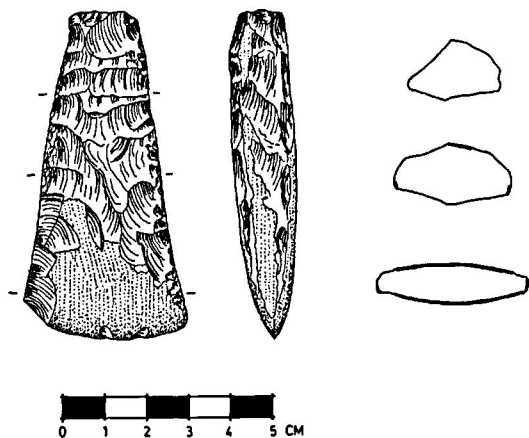

Fig. 4. Tyndbladet sleben flintøkse fundet nord for Kirkebro (Tegning: A. Thuesen).

med udgravningen ved Størsbøl nord for Bramming i 1994 fandtes flere velbevarede eksempler på dette (Siemen 1995), hustypen kendes flere andre steder i Danmark.

Ejeren af jorden, hvorpå Kirkebro bopladsen ligger, har tidligere fundet en stridsøkse på marken. Stridsøksen, der er fra enkeltgravetid (se fig. 3), er fundet i den sydvestlige del af undersøgelsesområdet. Den stammer højst sandsynligt fra en nu ødelagt grav. Ved udgravningen af Kirkebro undersøgtes også området, hvor stridsøksen blev fundet, dog uden resultat. Det kan dog ikke udelukkes, at der tidligere har ligget en gravhøj her. Før udgravningen sås stadig en svag højning på marken.

Nye og gamle undersøgelser af enkeltgravshøje

I perioden 1992 til 1994 har forfatteren for Esbjerg Museum undersøgt ni sikre og én mulig enkeltgravshøj. Resultaterne af disse un-

dersøgelser skal her fremlægges: Deres udgravningsårsag, deres bevaringsstand, om de tidligere er undersøgt, og om resultaterne af disse undersøgelser. Det drejer sig om ti meget forskellige høje, beliggende fem forskellige steder i Ribe amt. En høj ved Jerrig lige vest for Grindsted, fem høje lige vest for Brøndum nord for Esbjerg, en høj ved Frøkær nord for Esbjerg, to høje ved Størsbøl nord for Bramming samt en mulig høj ved Kirkebro i Brammings nordlige udkant.

Nogle af højene er tidligere blevet undersøgt af A. P. Madsen, men det har før vist sig, at det kan betale sig at genundersøge disse høje. Dette skyldes bl.a. de nye udgravningsteknikker. Nu afdækkes højen helt ved hjælp af gravemaskine. Tidligere gravede man blot et hul centralt i højen og gik fra toppen til man stødte på oldsager, hvorved gravens struktur ikke altid blev registreret, ligesom dybere liggende grave eller grave, som ikke var placeret centralt i højen, ikke altid blev fundet.

Brøndum høj I

I 1992 undersøgte Esbjerg Museum fem høje vest for Brøndum (A. T. Naamansen 1993, s. 88 f.). Hedeselskabet havde dybdepløjet et areal på 15 ha og indenfor dette område var fem tidligere registrerede høje⁴. Gravhøjene i Brøndum sogn blev i 1891 registreret af A. P. Madsen i forbindelse med herredsberejningerne. I forbindelse med denne registrering iværksatte A. P. Madsen ved hjælp af arbejdsfolk udgravningen af en serie høje i Ribe amt. I Brøndum sogn fik han undersøgt, registreret og illustreret i alt 44 høje (A. P. Madsen 1891, s. 301 ff.)

A. P. Madsen undersøgte i 1891 højen til at

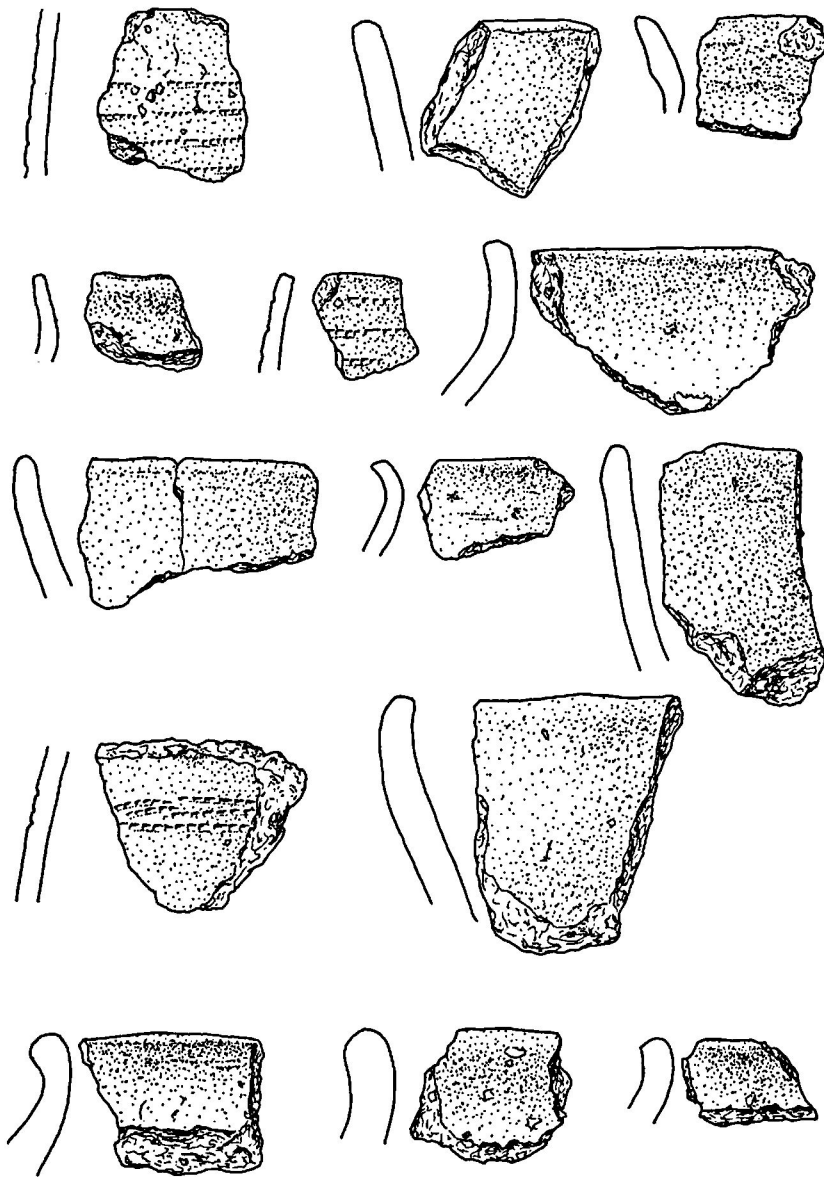

Fig. 5. Keramik fundet i dolktidsgruben på Kirkebro (Tegning: A. Thuesen).

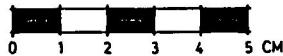
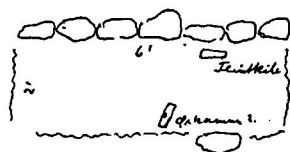

Fig. 6. Udsnit af A. P. Madsens beretning for højundersøgelser i Brøndum sogn, her A. P. Madsens høj 3, i teksten nævnt som Brøndum høj I.

Jogndalen.
1916, 105.

Høj 3 ellev 12 Brøndum.
46' i Fjernaal, 4' Røi.
Under stienes rektile var en 6' lang 2' bred Grav.
Længderetning Ø til V. Bunden af Graven 2' under
Markens Overflade. Den østlige Langsidside
var kantet med en Række Sten. Ved den sydlige
Langsidside var der en enkelt Sten.

Omtrent 10" over Gravens Bunden fandtes med den østlige
Langsidside, en sleben Flintkile med Eggene mod Vest - og 1'46"
derfor med Sydenden i Graven en Økammer af Sten. (2).

Økammer
u. 2.

være 14 m i tværmål og 1,2 m høj. Ved A. P. Madsens udgravning konstateredes under højens midte en 1,8 m lang og 0,6 m bred grav med længderetning øst-vest. Bunden af graven var 0,6 m under højens overflade. I graven var den nordlige langsideside sat med en række sten langs kanten. Ved den sydlige langsideside konstateredes kun en enkelt sten. Omtrent 0,25 m over gravens bund fandtes ved den nordlige langsideside en sleben flintøkse med æggen mod vest og i sydsiden en stridsøkse fra den tidlige del af enkeltgravskulturen⁵. (Se A. P. Madsens beskrivelse af denne grav i fig. 6).

I 1943 var højen 1,25 m høj og 14,75 m i diameter. I toppen var der en lav sænkning, nemlig spor af A. P. Madsens udgravning i 1891. Ved undersøgelsen i 1992 blev højen registreret i dens udstrækning, og centralt under

højen fandtes en bundgrav. Nedgravningen til graven var cirkulær / oval med øst-vestlig længderetning med en meget diffus afgrænsning, 2,75 m øst-vest og 2,26 m nord-syd. Graven var gravet ca. 20 cm ned i den rene undergrund. I graven blev der fundet en flække med flækkeryggen opad og slagbullen mod øst samt tværretouch modsat slagbuleenden (se fig. 7). Gravgaven lå på gravbunden. Der var ingen spor af kiste eller ligskygge, ligesom der ikke blev fundet nogen form for stenkonstruktion i forbindelse med graven.

Brøndum høj II

Højen ligger på nordsiden af Skovridervej. A. P. Madsen registrerede højen i 1891 som værende 1,5 m høj og 18 m i diameter. I øst var der en større nedgravning, hvori der var bygget en kvægfold.

I 1943 registreredes højen som 0,75 m høj og 16,5 m i diameter. Den øverste del var gravet af og væltet ned på siderne. Efter sigende skulle der, formodentlig af private, være fundet en meget forvitret »stenhammer med skafthul«. Der er sandsynligvis tale om en stridsøkse.

Ved udgravningen i 1992 blev højens udstrækning registreret til 15 m i diameter. Der var spor af en dårlig bevaret ringgrøft samt enkelte sten muligvis fra en stenrand. Kvægfolden, som A. P. Madsen beskriver, sås meget tydeligt, som et markant mørkt næsten kvadratisk fyldskifte i højens østlige udkant⁶.

Brøndum høj III

Denne høj blev beskrevet af A. P. Madsen som 0,7 m høj og 10 m i diameter. Lidt øst for højens midte, 0,65 m under toppen fandtes en stridsøkse. Det var ifølge A. P. Madsen ikke muligt at konstatere en grav⁷.

I 1943 beskrives højen som 0,8 m høj med en diameter på 11 m. I toppen var et lavt fladbundet hul der var 2,75 x 2,75 m stort. Der må her være tale om resterne af A. P. Madsens undersøgelse, der kun har koncentreret sig om den centrale del. Den vestlige halvdel af højen var i 1943 overpløjet, mens den østlige var lynggroet hede. Ved undersøgelsen i 1992 kunne højen konstateres i dens udstrækning, 12 m i diameter, men uden spor af grave.

Brøndum høj IV

A. P. Madsen skriver i sin beretning fra 1891, om undersøgelsen af denne høj, at undergrunden blev nået en m under toppen af højen. Her stod to større sten med et mel-

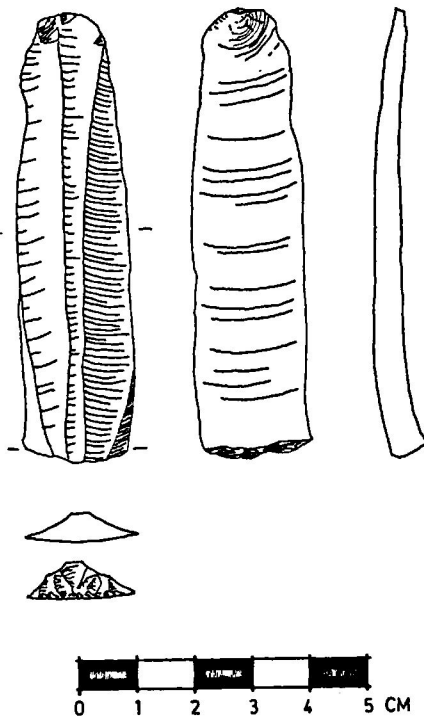

Fig. 7. Flække fra Brøndum høj I (Tegning: A. Thuesen).

lemrum på 1,6 m, retningen øst til vest. Ved den vestlige sten lå en øksehammer dvs. en stridsøkse¹⁰.

I 1943 registreres højen som 0,6 m høj og 9,5 m i diameter. I toppen var et fladbundet hul, 2,75 x 2,75 m stort. I 1960 blev højen sløjftet. Det var ikke i 1992 muligt at finde højen, den var totalt bortpløjet efter Hedeselskabets dybdepløjning¹¹.

Brøndum høj V

Højen er af A. P. Madsen i 1891 registreret som en mindre overpløjet høj. W. Schuldt

skriver i sognebeskrivelsen i 1943, at højen er 0,5 m høj og 12 m i diameter. I 1992 blev højen konstateret i dens udstrækning på 15 m, men der blev ikke fundet nogen bevarede grave i 1992¹².

Jerrig

I forbindelse med anlæggelsen af nyt rensningsanlæg til Grindsted by blev en høj vest for Grindsted by ved Jerrig undersøgt. Højen tegnede sig ved undersøgelsen i 1993 kun meget svagt i landskabet. I 1952 blev højen registreret som meget udpløjet, mens den ved herredsberejsningerne i 1896 var 1,2 m høj og 19 m i tværmål (A. T. Naamansen 1993b, s. 88 f.).

Centralgraven lå øst-vest lidt decentralt i højen. Den var 2,9 x 1,4 m gravet 32 cm ned i undergrunden, og som eneste gravgave blev der fundet en stridsøkse. Den var placeret i den sydvestlige del af graven, med æggen mod nord. Over graven har muligvis stået en trækonstruktion, da der blev fundet stolpehuller henholdsvis øst og vest for graven (A. T. Naamansen 1993b, s. 89)¹³.

Overpløjede høje ved Størsbøl

I forsommeren 1994 undersøgte Esbjerg Museum to gravhøje ved Størsbøl, Vester Nykirke sogn. Højene ligger lige nord for den nye motorvej. Ved besigtigelse af de to høje i foråret 1994 blev det konstateret, at høj I fremstod som en nedpløjet høj, der dog stadig var synlig. Allerede i 1952 blev højen registreret som nedpløjet. Høj II, som ligger ca. 35 m øst for høj I var totalt nedpløjet og kunne kun ses som en lys plet på den nyharvede mark. Denne høj var ikke registreret i sognebeskrivelserne. Ved markvandring på denne

høj opsamledes skår fra yngre stenalder samt bearbejdet flint i den lyse plet. Der blev foretaget en udgravning, da højene var i fare for at blive helt bortpløjet¹⁴.

Der er syd og sydvest for højene foretaget udgravninger af stenalderbopladsler med bevarede hustomter i 1993/94 forud for anlæggelsen af motorvejen Kolding-Esbjerg. Ved udgravningen af Størsbøl Vest er der bl.a. fundet flere huse med forsænkede gulve samt et hus med midtsule samt flere gruber med keramik og flint fra slutningen af bondestenalderen. Der er på Størsbøl Øst I bl.a. fundet stolpehuller fra tragtbæbertid med keramik, og enstensat kvindegrov fra enkeltgravstid under flad mark med godt 80 ravperler (Mejdahl 1994).

Størsbøl høj I

Højen var 16 m i diameter, der var ikke bevaret højfyld. Primærgraven i højen, der var 2,08 x 1,28 m vestsydvest-østnordøst orienteret og nedgravet 20 cm i undergrunden, lå en lille smule decentralt i højen. Efter afrømningen af muldlaget med gravemaskine fremstod centralgraven under højen, som en tydelig nedgravning, der utvetydigt tegnede omridset af en grav, med lyst fyld i nedgravningen og lyst hedesand i nedsynkningsgruben. I fyldet omkring kisten lå enkelte nævestore sten, specielt i den nordvestlige del. Der var ligeledes spor af kisten, som var 1,64 m lang og 0,60 m bred, sporene sås som mørkerebrunt humusholdigt sand.

Gravbunden bestod af flere koncentrationer af sortbrændte trækulsagtige kistespor af ca. en cm tykkelse. På kistebunden sås svage spor af ligskygge, som en mørkere gulbrunt lidt fedtet substans. Af ligskyggen var lærbe-

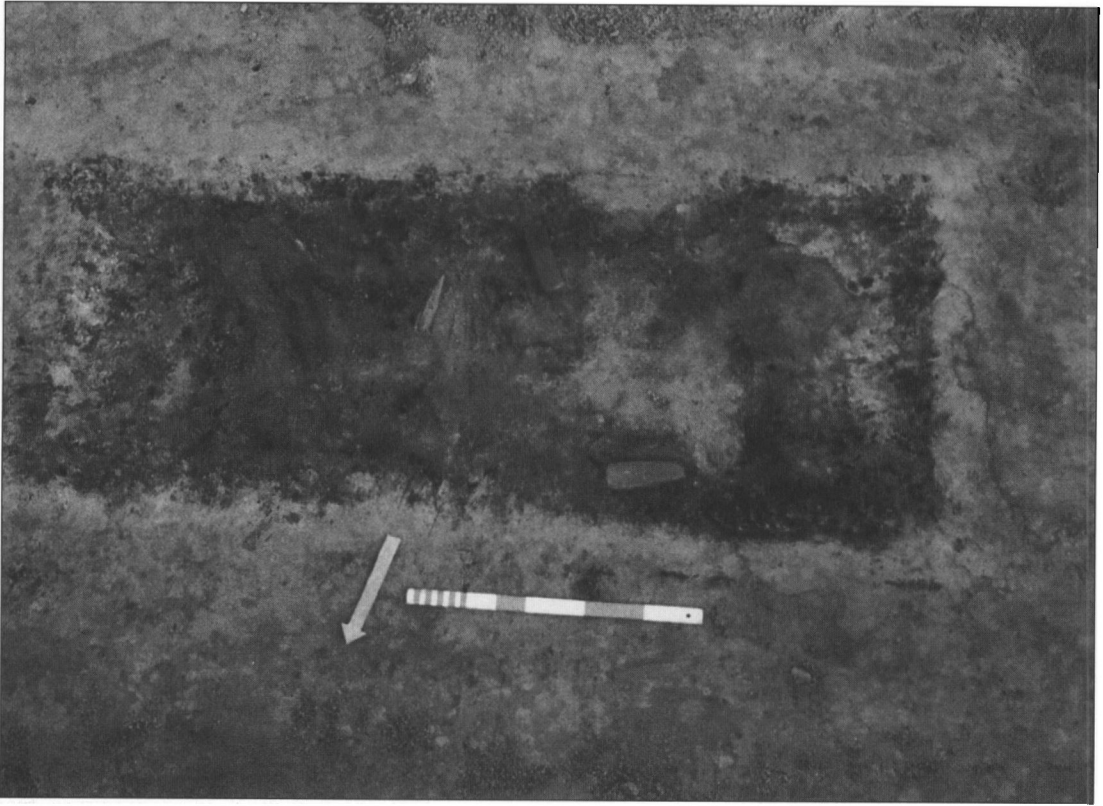

Fig. 8a. Graven under høj I fra Størsbøl (Foto: A. T. Naamansen).

nene samt hoved godt bevaret, mens rygsøjlen svagt anedes. Resten var meget utydeligt. Den døde lå på højre side med optrukne ben, med hovedet i vest og ansigtet vendt mod syd, som det var kotyme for datidens mænd. På gravbunden fandtes tre gravgaver: 1) En tyndbladet flintøkse der lå på breddesiden, æggen mod øst, det manglede æghjørne lå opad og mod nordøst. Flintøkse var placeret bag ved den afdødes ryg. 2) En stridsøkse der lå på breddesiden, æg mod nord og den nedadbuede nakkedel mod syd¹⁵. Stridsøk-

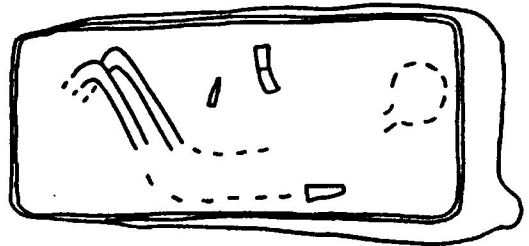

Fig. 8b. Graven under høj I fra Størsbøl. (Tegning: A. T. Naamansen).

sen var placeret foran den dødes brystkasse, samt 3) en flækkedolk, tilspidset flække pla-

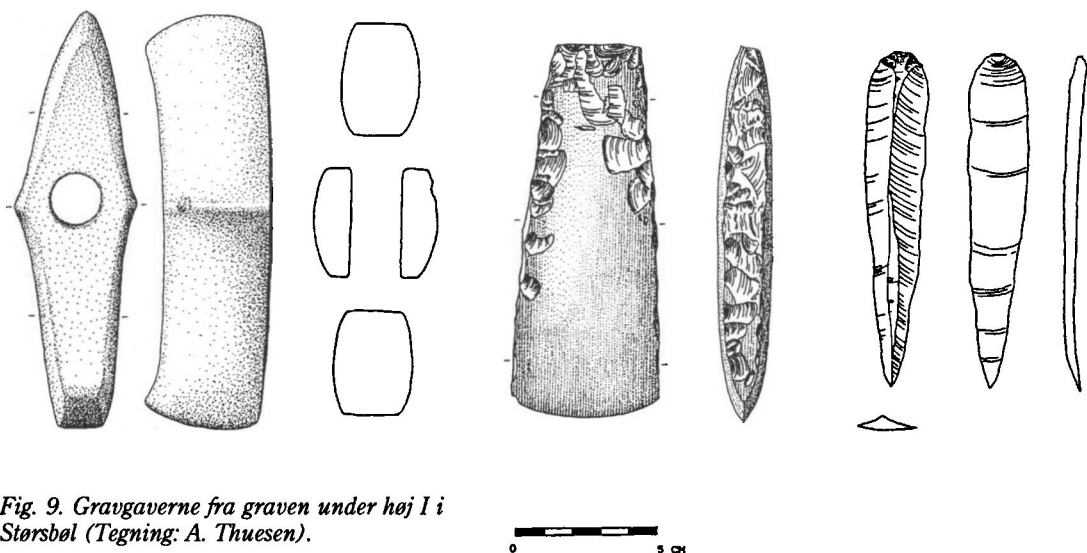

Fig. 9. Gravgaverne fra graven under høj I i Størsbøl (Tegning: A. Thuesen).

ceret ved den dødes hofte. Flækken lå med distalenden mod syd, rygsiden opad. Alle oldsager lå vandret på samme niveau i gravbunden (se fig. 8a, 8b og 9). Gravgaverne fra denne grav, der var fra den tidlige del af enkeltgravstid, lå kun ca. 20 cm under pløjelaget. En gang dybdepløjning og graven ville have været ødelagt, gravgaverne spredt og oplysningerne gået tabt. Under gravbunden sås en ramme ca. ti cm bred i nedgravningskanten, som muligvis kan stamme fra en konstruktion, der har stået omkring kisten, rammen var gravet yderligere små seks cm ned i undergrunden.

Størsbøl høj II

På grund af de mange opsamlings på overfladen af pløjelaget hen over denne høj, prøvede vi at maskinsolde pløjelaget for at finde genstande fra evt. itupløjede anlæg. I pløjelaget fandt vi keramik og flint fra tragtægertid.

tid. Enten var gravhøjen opbygget af græstørv fra en boplads i området, her på kanten af et højere liggende plateau ved Sneum Å, eller også var gravhøjen opført ovenpå en tidligere boplads. Højen var pløjet så meget ned, at det ikke var muligt at konstatere hvilket der var tilfældet. Indlejret i græstørv og formodentlig brugt i enkeltgravs-/dolktid var fund fra slutningen af tragtægertid. Bopladsmaterialet bestod af skiveskrabere, mange afslag, enkelte regelmæssige og en del uregelmæssige flækker af indtil seks til syv cm længde, små uregelmæssige flækkblokke samt lerkarskår. Disse var alle uornamenterede og et større stykke stammer fra en flad lerskive. Al keramikken var groft magret og gulbrun/rødbrun. Det hele kan formodentlig dateres til slutningen af tragtægertid.

Fra muldlaget stammer endvidere en flot bearbejdet fladehugget tofliget pilespids be-

varet i 2,9 cm længde. Det yderste af begge flige er brækket af (se fig. 10a og 10b). Det drejer sig formodentlig om en pilespids fra en itupløjet grav fra dolktid, der har ligget øverst i højen. Ekstra soldning omkring pilespidens fundsted, centralt på højen, gav ikke yderligere materiale fra dolktid. Der blev ikke fundet nogen primærgrav gravet ned i undergrunden under højen. Gravhøjen kan være opført i dolktid eller, hvis den var opført i enkeltgravstid, kan der være sket det, at graven var ødelagt.

Frøkær

Ved fredningsrejserne i 1943 ved W. Schuldt blev gravhøjen registreret som 1,05 m høj, og med en diameter på 15,25 m, toppen var udfladet og på hele højen groede lyng. I 1960 blev højen registreret som sløjfet.

I 1994 var højen truet af dybdepløjning i forbindelse med Hedeselskabets læplantning. Læhegnet, der skulle udskiftes, gik ind over højens nordvestlige del. Den overpløjede høj sås forud for undersøgelsen stadig som en markant højning små 20 m i diameter i et udyrket areal. Ved udgravningen tegnede højen sig i undergrunden til oprindeligt at have været 16 m i diameter¹⁶.

I august 1913 undersøgte inspektør Thomsen og konservator Rosenberg fra Nationalmuseet 18 gravhøje fra enkeltgravstid i Guldager sogn. Ved deres høj nr. 13 var der tale om en lynggroet gravhøj, 1,21 til 1,58 m høj og 19 m i diameter. Umiddelbart under lyngtorven fremkom en stenslægning A (muligvis en grav fra dolktid). Der fremkom ingen oldsager i stenslægningen. I en højde på 0,7 m iagttog de grav B, der var 3,5 m lang i øst-vest retning og 1,5 m bred. Gravens nordside var

Fig. 10. Pilespiden fra Størsbøl høj II (Foto: B. Kristensen).

forstyrret af en nedgravning. Ved hvert af de fire hjørner i graven lå en sten. I højde 0,57 m sås et kistelæg, 2,3 m langt og 0,65 m bredt, samt en sten i nordsiden og tre sten i sydsiden. Af liget sås kun benpartiet. Ved sydranden lå en 18 cm lang stridsøkse og ca. 25 cm øst for denne lå den 11,5 cm lange og 2 cm brede flække. Under liget sporede rester af kistebunden¹⁷.

Højen lå ved udgravningen i 1994 i et uopdyrket areal med højt græs. Der blev konstateret to mulige grave centralt i højen, grav I og II, begge orienteret vest-øst. Begge grave var forstyrret af Thomsens undersøgelse for Nationalmuseet. Nedgravningen var ikke i bund i grav II, ligesom den ikke dækkede begge graves areal i fladen. De to grave ligger på samme niveau, gravet 25 cm ned i undergrunden og i forlængelse af hinanden. Grav I er en 2,35 m lang øst-vest og 1,45 m bred nord-syd rektangulær nedgravning med afrundede hjørner. Grav II er en 2,35 m i øst-vest og 2,20 m i nord-syd retning næsten kvadratisk nedgravning med lidt afrundede hjørner. Begge grave var fladbundede og uden spor af kiste eller ligskygge. Afstanden mellem gravene var 30 cm. Det, at gravene respekterer hinanden og ligger på samme niveau tyder på, at de er anlagt samtidig. I grav I blev der fundet et stykke keramik, mens der i grav II blev fundet to flintafslag og et stykke keramik.

Afslutning

Der var i alle de ovenstående undersøgelser tale om dårligt bevarede gravhøje. Graven ved Størsbøl var kun bevaret i meget ringe dybde. En enkelt dybere pløjning og oldsagerne var kommet ud af deres sammenhæng og måske vendt op til oversiden af pløjelaget. I gravhøjen ved Frøkær viste undersøgelsen, at der muligvis var to grave mere end Thomsen havde registreret. Der er således tale om, at der er anlagt to i forlængelse af hinanden placerede grave, og senere er der kommet endnu en grav fra enkeltgravstid højere oppe i højen. Ved Brøndum høj I viste det sig, at selvom A. P. Madsen havde undersøgt grav-

højen i 1891, havde han ikke været i bund og fået den nederste grav med. Både her og ved Frøkær kan de nye undersøgelser vise sig at være vigtige, da der er tale om flere grave under samme høj. Iagttagelserne ved de gamle og nye undersøgelser kan så køres sammen og måske give nye oplysninger med hensyn til tidsforskelle i gravtyper og oldsager.

Noter:

1. NM A 17130-33, Bramming Hovedgaard, Bramming Sogn. Der er tale om en tidlig 20,8 cm lang lancetformet fladehugget flintdolk (Lomborgs type I A/B) fundet i det sydlige af jættestuen. Fladehugget dolk med tosidet fæste samt en fladehugget dolk med tresidet fæste (Lomborgs type IV og V A) fundet i forkammeret, samt en fladehugget tofliget pilespids fundet i jættestuen. Beretning ved G. V. Blom 2/4 1899.
2. ESM 2101 Kirkebro, Bramming Sogn, stednr. 19.05.01. Undersøgelserne blev finansieret af Esbjerg Museum, Bramming Egnsmuseum, Bramming Kommune og Københavns Universitet.
3. A. P. Madsen 1891 & Nationalmuseet NM 10822-23.
4. ESM 1843, Skovridervej II, Brøndum Sogn, stednr. 19.05.02. Undersøgelsen af de fem høje blev finansieret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.
5. Der er tale om en stridsøkse af Globbs type B, Nationalmuseet NM A 10822-23.
6. ESM 1843, Skovridervej II, høj I, Brøndum Sogn sb. 105 på matr. 1a af Brøndum by. I A. P. Madsens undersøgelser høj nr. 3.
7. ESM 1843, Skovridervej II, høj II, Brøndum Sogn sb. 114, på matr. 9 af Brøndum by.
8. Nationalmuseet NM 10836.
9. ESM 1843, Skovridervej II, høj III, Brøndum Sogn sb. 116 på matr. 2b af Brøndum by. I A. P. Madsens undersøgelser høj nr. 16.
10. A. P. Madsens undersøgelse for Nationalmuseet, NM 10836.
11. ESM 1843, Skovridervej II, høj IV, Brøndum Sogn sb. 117 på matr. 2b af Brøndum by. I A. P. Madsens undersøgelser høj nr. 15.
12. ESM 1843, Skovridervej II, høj V, Brøndum Sogn sb. 127 på matr. 9 af Brøndum by.
13. ESM 1889, Jerrig/Grindsted Renseanlæg, Grindsted Sogn, stednr. 19.06.02 sb. 64. Matr. 3a af Jerrig by. Undersøgelsen blev finansieret af Grindsted Kommune.
14. ESM 1916, Størsbøl Øst III, Vester Nykirke Sogn, sted-

nr. 19.05.15. sb. 25. Matr. 2a af Størsbøl by. Undersøgelsen af de to høje blev finansieret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.

15. Der er tale om en stridsøkse af Glob's type B.

16. ESM 2119, Frøkær, Guldager Sogn, stednr. 19.05.06 sb. nr. 97. Matr. 1a af Bovbjerg. En undersøgelse af gravhøjen blev finansieret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.

17. Thomsens gravning i 1913, Nationalmuseet j. nr. 586/13 samt 626/13. NM 27636-37. Ved stridsøkseen er der tale om en Glob type H.

Litteratur:

Brøndsted, J. 1925: Hvad rummer vore kæmpehøje, og hvorledes udgraves de? FREM 49-1925.

Madsen, A. P. 1891: Undersøgelser i Ribe amt med særligt hensyn til stenalderen. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1891.

Mejdahl, Ulla 1994: Nr. 469. Størsbøl Øst I. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1993.

Naamansen, Arne Tubæk 1993a: På sporet af Brammings fortid. Lokal-Årbogen 1993. Lokalhistorisk forening for Bramming Kommune.

-1993b: Hvad fem småsager førte til. Mark og Montre 1993.
-1995: Kirkebro-Landsby fra midten af 1. årtusinde. Fra Ribe Amt 1995.

Rostholm, Hans 1986: Udvalgte anlægsgrupper: Enkeltgravhøje. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985.

Siemen, Palle 1995: Nr. 562. Størsbøl Vest. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1994.

Thorsen, Sven 1979: »Opofrende venner og farlige fjender...« 1890-ernes højplyndringer, og et bidrag til arkæologiens socialhistorie. Fortid og Nutid, vol. XXVIII hefte 2.

Arne Tubæk Naamansen, Esbjerg Museum, født 1962. Har studeret ved Aarhus Universitet samt Simon Fraser University, British Columbia, Canada. Bachelor i forhistorisk arkæologi og exam. art. i British Columbia Studier med vægt på Nordvestkystindianerne. Arbejdet som arkæolog i Tyskland, for Fyns Oldtid Hollufgaard samt for Esbjerg Museum siden 1988. Har skrevet flere faglige artikler i bl.a. Fynske Minder, Mark og Montre, Fra Ribe Amt samt Geografisk Orientering.